

Çin İslam Araştırmalarında Gök (天) ve Allah (真主) Kavramları

Ertuğrul Ceylan*

Giriş

İnanç, insanlık tarihinin en önemli konu başlıklarındandır. Dünya üzerinde birçok savaşın ve barışın temelinde inanç vardır. İnançların kendi iç dinamiklerini barındırdığı disiplinler silsilesine ise din denir. Bundan dolayı din insanlık tarihinin istisnasız en önemli yapı taşlarındandır. Günümüzde dahi birçok ayrışmanın veya birleşmenin ortak paydasında din vardır. İslamiyet ise semavi dinlerin sonuncusudur. Mekke topraklarında doğan İslamiyet, Medine'ye hicret ile evrensel bir din olma yolunda ilerlemiştir. Böylelikle tarihi süreç açısından kısa bir süre zarfında Arap Yarımadası'ndan dünyaya yayılmış ve evrensel bir din olmuştur. Bugün dünyanın en ücra köşesinde dahi İslam sedası duyulmaktadır. Çin ise İslamiyet ile 7. yüzyılın ortasında tanışmıştır. İslamiyet, Çin'e ticaret yoluyla girmiştir. Daha sonra ise Çin sınırları içerisinde varlığını sürdürmüş ve bugün Huizu (回族) etnik grubunu oluşturmuştur.

İslamiyet'in Çin'e girişi ile birlikte İslam dünyasına ait olan kavramlar da Çin'e girmiştir. Bu kavramların Çincesinin bulunması ve kullanılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Özellikle Ming Hanedanlığı (1368-1644) döneminde ki bu dönemde Müslümanlar kendi dillerinde İslamiyet'i anlama ve anlatma yollarını aramışlardır. Bundan dolayı Ming Hanedanlığı döneminde entelektüel çalışmalar başlığı altında bir dizi çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaları yapan iki grup vardır. Birinci grup, önce medrese eğitimi alıp sonra Çince çalışma yapan gruptur. İkinci grup ise öncelikle Çin geleneksel eğitimini alıp daha sonra İslamiyet üzerinde çalışan gruptur. Bu durumu anne sütü ve ek gıda örneği ile açıklayabiliriz. Birinci grubun anne sütü medrese eğitimi, ek gıdası ise Çin geleneksel eğitimidir. İkinci grupta ise anne sütü Çin geleneksel eğitimi, ek gıdası medrese eğitimi olan gruptur. Bu iki grubun çalışması sonucunda Çin'de ayrışan bir sosyal sınıftan Çin toplumunun bir parçası olan bir sosyal yapı oluşturma gayreti içinde olunmuştur.

İslamiyet'in Çin'e girişi ile birlikte Allah kavramının karşılığında Gök kavramı

* Arş. Gör., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çin Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ağrı/TÜRKİYE, ceylanertugrulcn@gmail.com ORCID: 0000-0001-6646-0382

kullanılmıştır. Ancak zaman içerisinde bu kullanımın çok doğru olmadığı düşünülerek Allah kavramının karşılığı olarak Zhu (主) veya Zhenzhu (真主) kavramları kullanılmıştır. Çalışmamızda Allah kavramı yerine kullanılan Gök kavramının zamanla değişmesi ve yerine Zhu veya Zhenzhu kavramlarının kullanılması ele alınacaktır. Diğer bir deyişle yaşanan bu değişimin süreci incelenecektir.

Çin Topraklarında Yeni Bir Din: İslamiyet

İslamiyet, Çin'e 7. yüzyılın ortalarında Tang Hanedanlığı (唐朝) döneminde girmiştir. İslamiyet'in Çin'e girişin en önemli kapısı ticaret olmuştur. Çin'i batı dünyasına, batı dünyasını da Çin'e açan ipek yolu adeta İslam dininin güzergâhı olmuştur. İpek yolu dediğimizde aklımıza ilk olarak kara ipek yolu gelmektedir. Ancak İslamiyet'in Çin'e girişi hem deniz ipek yolu hem de kara ipek yolu ile olmuştur. Biz kara ve deniz ipek yoluna medeniyetler yolu dersek ipek yolunun insanlık tarihindeki yeri ve önemini vurgulamış oluruz. İnsanlık tarihinde "düşünce ve inanç" belki de en önemli iki kavramdır. Bu iki kavram insanlık tarihinin varoluşundan itibaren dünya üzerindeki yolculuğuna devam etmektedir. İslamiyet'in Çin'e giriş tarihi hakkında Çin kaynaklarında farklı tarihler verilmektedir. Biz bu bölümde tarihi kayıtlar adına ulaşabildiğimiz her türlü bilgiyi kullanarak İslamiyet'in Çin'e girişi tarihi hakkında bir sonuca ulaşmaya çalışacağız.

Halife Hz. Osman döneminde (644-656) Çin'e 651 yılında elçi gönderilmiştir. Eski Tang Tarih Kayıtları'nda (旧唐书): "*Yong Hui (永徽) döneminde (651 yılında) Arabistan'dan elçi geldi*"¹ yazmaktadır. Bu ziyaret Müslümanların Çin'e ilk olarak resmi bir heyet gönderdiği ziyaretidir. Resmi olarak yapılan bu ziyaretten sonra Müslümanlar ile Çinliler arasında resmi ziyaretler devam etmiştir. Bu bilgiyi, Tang döneminde Du Huan (杜环) tarafından yazılan "Seyahat Notları (经行记)" adlı eserden öğrenmekteyiz. Esere göre yapılan bu ilk ziyaretten sonra 651'den 798 yılına kadar geçen 147 yıllık süre zarfında Arap elçileri 39 kez Çin'e ziyarette bulunmuşlardır.²

"Ming Tarih Kayıtları"na (明史) göre; İslamiyet, Sui Kaihuang (隋开皇) döneminde (581- 604) Çin'e girmiştir. "Ming Tarih Kayıtları" içerisindeki "Batı Bölgesi" bölümünde bu durum şu şekilde anlatılmıştır: "*Medine, Hui Hui'lerin*

1 Jiu Tang Shu, https://so.gushiwen.org/guwen/bfanyi_7024.aspx, 26.04.2018, sa. 11:38 .

2 Gao, Z., Li, Z., *Yisilan Jiao Zhongguo Musilin Shehui Xiandaihua (伊斯兰教穆斯林社会现代化)*, Zongjiao Wenhua Chuban She (宗教文化出版社), Beijing 2013. s. 191.

*vatamdır. Kâbe'ye yakındır. Sui Kaihuang döneminde, bu ülkeden sahabeler Çin'e giriş yapmışlardır. Yuan Hanedanlığı'na gelindiğinde bu kişiler Çin'in dört bir yanına dağılmışlardır. Onların dininin yerini hiçbir şey alamaz.*³ Bu kayıtlarda verilen 581-604 yılları arasında İslamiyet'in Çin'e girmesi mümkün değildir. Çünkü henüz bu tarihte İslam dini doğmamıştır. Diğer bir deyişle İslam tarihi kronolojisi açısından bu tarihin olması imkânsızdır. Çin tarih kayıtları ile İslam tarihi kronolojisi açısından böyle bir tarihi uyumsuzluk olmasında ilk akla gelen nokta, hicri takvim ile geleneksel Çin takvimi arasında hesaplama hatasının yapılmış olabileceğidir.⁴

Bu konu hakkında inceleyeceğimiz diğer bir eser ise Ming Hanedanlığı (明朝) döneminde yazılmış olan Minshu (闽书) adlı eserdir. He Qiaoyuan (何乔远) tarafından yazılan bu eserde şu şekilde yazmaktadır: “*Tang Hanedanlığı Wude (武德) döneminde (618-626), Muhammed, dört büyük erdemli insanı dinlerini yaymak için Çin'e gönderdi. Bunlardan birincisi Guangzhou'da, ikincisi Yangzhou'da, üçüncüsü ve dördüncüsü ise Quanzhou'da dinini yaydı.*”⁵

618-626 yılları arası İslam tarihi açısından oldukça önemlidir. Çünkü bu tarihler Müslümanların hicret için yer aradıkları dönemlerdir. Aynı zamanda İslamiyet'in Mekke dışına çıktığı yıllardır. Bu dönemde Mekke dışına çıkan Müslümanlardan dördünün deniz yolu ile Çin'e gelmiş olmaları muhtemeldir.⁶Çünkü tarihi kayıtlara göre; Çinliler ve Araplar arasındaki ticari ilişkilerin 5. yüzyılın ilk yarısına dayandığı tahmin edilmektedir.⁷

Bu yazılı eserlerin dışında diğer yazılı eser sınıfında olan kitabeler de bizim için oldukça önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Genellikle kısa ve öz olan bu kitabe yazıtları tarihe ışık tutmaktadır. Burada Quanzhou (泉州) Camii Yazıtlarına (重立清净寺碑) bakacağız.

Quanzhou (泉州) (重立清净寺碑):

“隋开皇七年，有撒哈八撒阿的鞞葛思者，自大实航海至广东建礼拜寺于广州，赐号怀圣。”

3 Ming Shi, <http://guoxue.lishichunqiu.com/shibu/mingshi/4450.html>, 26.04.2018, sa. 11:58.

4 Gansu Sheng Minzu Yanjiu Suo (甘肃省民族研究所), *Xibei Yisilan Jiao Yanjiu* (西北伊斯兰教研究), Gansu Minzu Chuban She (甘肃民族出版社), Lanzhou 1985, s. 38.

5 Zhongguo Yisilan Jiao Xiehui (中国伊斯兰教协会), *Zhongguo Yisilan Jiao Jian Zhi* (中国伊斯兰教简志), Zongjiao Wenhua Chuban She (宗教文化出版社), Beijing 2011, s. 5.

6 Ertuğrul Ceylan, “Çin Kaynaklarına Göre İslamiyet'in Çin'e Girişi”, *Current Research in Social Science*, CII/S. 2, 2016, s. 30.

7 Marshall Broomhall, *Islam in China: A Neglected Problem*, China Inland Mission, Singapore 1910, s. 5.

“Sui Kaihuang 7. Yılında (587), sahabelerden Sa’d bin Ebî Vakkâs deniz yoluyla Guangdong’a geldi ve Guangzhou’da Huaisheng adında cami inşa etti”⁸

Burada verilen tarih 587 yılıdır. Ming Tarih Kayıtlarında geçen yıllara yakın bir tarihtir. Ancak bu tarihte İslam henüz doğmamıştır. Yukarıda da belirttiğimiz üzere İslam tarihi kronolojisi açısından yanlış olmaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz üzere Müslümanların ve Çinlilerin takvim hesaplamalarından kaynaklanan bir hata olabileceği ihtimali akla gelmektedir.

Sonuç olarak; İslamiyet’in Çin’e girişi hakkında Çin kaynaklarında farklı tarihlerden bahsedilmektedir. Çalışmamızda bu tarihlerden 651 yılını İslamiyet’in Çin’e girişi olarak kabul edeceğiz. Aynı zamanda bu tarih Çinlilerle Müslümanlar arasında diplomatik ilişkilerin başladığı dönem olmuştur. Bu ifade Çin’de daha önce Müslüman yoktu veya İslamiyet Çin’e girmemişti şeklinde anlaşılmalıdır. Elbette bu tarihten öncede Çin’de Müslümanlar vardı.

İslamiyet’in Çin’e girişiyle birlikte Müslüman nüfusu öncelikle sahil illeri olmak üzere Çin’in birçok noktasında artmaya başlamıştır.⁹ Tang döneminde Çin’e giren İslamiyet, sırasıyla Song (宋), Yuan (元), Ming (明) ve Qing (清) dönemlerinde çok farklı dönemleri arkasında bırakarak günümüz Çinli Müslümanının oluşmasını sağlamıştır. Bugün Çin sosyal hayatının bir bileşeni olan Müslümanlar, Çin’in 56 azınlık ulusları arasında en büyüklerinden biri olmayı başarmıştır. Azınlık bu ulusa bugün Huizu denilmektedir.

Yeni bir kültür ortamında yeşermeye başlayan İslamiyet, Çin’in kültürel ve manevi değerleriyle anlatılmaya başlandığı dönemler olmuştur. Yaklaşık 5000 yıllık bir medeniyet olan Çin kültürü tarih boyunca dışarıdan gelen dinlere ve kültürlere kapılarını açık tutmuştur. Ancak baskın bir kültür olma özelliğini neredeyse hiç kaybetmemiştir. Moğol ve Mançu dönemlerinde dahi Çin kültürü baskınlığını ve rengini her alanda görmeniz mümkündür. İslamiyet’in Çin’e girişi ve yayılmasıyla birlikte İslamiyet’e ait değerlerin Çince olarak aktarılması ihtiyacı doğmuştur. “İslam nedir?”, “Müslüman kimdir?” gibi soruların Çince cevaplarında İslamiyet’e ait değerlerin Çince karşılığını bulmak her zaman kolay olmamıştır. Burada birçok kavram üzerinden bu çalışmayı yapmak mümkündür. Ancak çalışma başlığımızda var olan “Gök” ve “Allah” kavramları üzerinden çalışmamızı ilerleteceğiz. Öncelikle Çin düşünce sisteminde “Gök nedir?” sorusu üzerinde yoğunlaşacağız.

8 Shulin Qiu (树森邱), *Zhongguo Huizu Shi (中国回族史)*, Ningxia Renmin Chuban She (宁夏人民出版社), Yinchuan 2012, s. 58.

9 İnci İnce Erdoğan, *Çin’deki Türk ve Müslüman Nüfusu*, Kırk Yayınevi, İstanbul 2015, s. 111.

Çin Düşüncesinde Gök (天) Kavramı

Gök, Çin düşünce ve inanç tarihinin en özel konularından biridir. Çin uygarlık tarihinde “Gök” fikrinin ilk kez ortaya çıkması, MÖ 2500 yılında Beş Hükümdar Dönemi (五帝时代) hükümdarlarından biri olan Yao (尧帝) dönemine denk gelmektedir.¹⁰

Çin’de Gök ve insan arasındaki ilişki yüzyıllar boyunca Çinli filozofları meşgul eden önemli bir konu olmuştur. Gök üzerine farklı düşünceler ortaya çıkmış olsa da göğün kutsallığının kabulü ortak bir nokta teşkil etmektedir. Çin tarihinde Gök kavramının sadece düşünce ve inanç boyutu yoktur. Aynı zamanda Çin siyasi ve yönetim hayatının da en önemli parçasıdır. Çünkü Çin inancında Hükümdar göğün oğludur (天子). Diğer bir deyişle hükümdar göğün yeryüzündeki iz düşümüdür. *Gök, hata yapmaz* bundan dolayı yeryüzünün şekillenmesi ve yönetilmesinde hükümdar da hata yapmamalıdır. Eğer hükümdar hata yapacak olursa Gök hükümdarı cezalandırır. Bu ceza ise tabiat olayları ile Gök’ten yere iletilir. Sel, yangın, deprem gibi doğal afetler artık Gök’ün yönetimine onay vermediği ve hükümdar değişikliğini onayladığı anlamına gelmektedir. Çin tarihinde bu şekilde birçok hanedanlık yıkılmış ve yerine yeni hanedanlıklar kurulmuştur.

Çin felsefesinde sadece Gök ve yönetici arasında ilişkisi ele alınmamıştır. Gök denildiğinde ve tanımlandığında hemen arkasından insan gelmektedir. Gök ve insan arasındaki ilişkiyi Prof. Dr. Yu Wujin (俞吾金) şöyle tanımlamaktadır: “*İnsan Gök’ün üzerine yapıştırılmış bir pul gibidir. Sonrasında insan Gök’ten yırtılıp alınmıştır.*”¹¹ Bu çıkarımı ise *Gök (天)* ve *insan (人)* iminin dönem içerisinde farklılaşması ile açıklamıştır. Aynı makalenin devamında Prof. Dr. Yu Wujin şöyle devam etmektedir: “*Gök insandan oluşur. Esasında insan Gök’tür. Gök’ü konuştuğumuzda aynı zamanda insanı da konuşmuş oluruz.*”¹²

Gök kavramının anlamlarına geçmeden önce Çin yazısında *Gök* ve *insan* iminin Çin yazı tarihindeki yazılışlarını sırasıyla incelemekte fayda olacaktır. Çünkü Çin yazısı özel bir yazıdır. Çin yazısının tarihçesine baktığımızda adeta her dönemin genetik kodlarını görmekteyiz. Aşağıda “Fal yazıtları”, “Bronz yazıtlar” ve “Küçük

10 Gonca Ünal Chiang, “Antik Çin’de “Gök” Kavramının Oluşumu: Ön-Qin Dönemi Dinsel İnançlarının Rasyonalizasyon Süreci”, 6. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı- III (İlahiyat- Psikoloji -Tarih), Muş 2017, s. 52.

11 Wujin Yu (俞吾金), “Ren Zai Tian Zhong, Tian You Ren Cheng (人在天中, 天由人成)”, *Academic Monthly (学术月刊)*, C 41/S. 1, 2009, s. 45.

12 Yu, agm., s. 45.

Damga yazısı” yazı türleri içerisinde Gök ve insan imlerinin yazılışları verilmiştir.

	Gök 天	İnsan 人
Fal Yazıtları (甲骨文) ¹³		
Bronz Yazıtlar (金文) ¹⁴		
Küçük Damga Yazısı (小篆) ¹⁵		

Bu imlerin tarihi geçmişine bakacak olursak insan imi aynı zamanda gök imidir. İnsan ile Gök o kadar iç içedir ki bundan dolayı birçok bilim insanı Gök ve insan arasındaki ilişki ve uyumu araştırmanın çok gerekli olmadığını söylemektedir. Çünkü Gök anlattığında insanı, insan anlattığında Gök’ü anlatmış olacaktır.

Gök iminin Çince de birçok anlamı vardır. Ancak çalışmamızda bu anlamları incelerken Çin’in ünlü felsefecilerinden Prof. Dr. Feng Youlan’ın (冯友兰) Gök hakkında verdiği beş anlam üzerinden değerlendirme yapacağız.

- 1) Gök: Yeryüzünün karşıtı olandır.
- 2) Gök: Hâkimiyet sahibi olan, gücü ve manayı elinde bulunduran anlamında olan dini yönü ağırlıklı olan. Bu anlamda gök dini bir boyut kazanır ve kutsanır.
- 3) Gök: Eski Çin toplumunda kaderin geldiği yer anlamındadır.

- 13 Çin yazısının ilk örnekleri olan yazı türüdür. Fal yazıtlarının geçmişi MÖ 1400’lü yıllara dayanmaktadır. Dönem olarak Shang Hanedanlığı (商代) dönemidir. Fal yazıtları olarak isimlendirdiğimiz “Jiaguwen (甲骨文)” yazı türü sığır kürek kemiklerine ve kaplumbağa kabuklarına yazılmıştır.
- 14 Shang Dönemi’ne ait diğer bir yazı türüdür. Bu yazı türüne bronz yazıtları denmesinin nedeni yazının bronz eşyaların üzerine yazılmış olmasıdır. Bu yazı türü sadece Shang Hanedanlığı’nda değil Batı Zhou, Doğu Zhou, İlkbahar-Sonbahar Dönemi ve Savaşan Beylikler döneminde de kullanılmıştır. Bronz yazıtlara oldukça estetik bir tarzda yazılmış olan imlerden barındırmaktadır. Bronz yazıtların içeriği kısa ve özür. İçerik olarak törenlerle ilgili ritüeller, savaş, avcılık vb. konuları içermektedir.
- 15 Çin’in siyasi birliğini sağlayan İmparator Qin Shi Huang’ın (MÖ 259-210) yapmış olduğu yazı reformu sonucu ortaya çıkmış olan yazı türüdür. Qin Shi Huang, bu yazı reformu ile birlikte aynı zamanda siyasi birliği sağlamıştır. Küçük damga yazısı, basitleştirilmiş imlerden oluşmaktadır. Ancak her ne kadar basitleştirilmiş yazı türü de olsa yine de zor bir yazı türüdür. Çünkü imlerdeki hareket sayısı oldukça fazla olup adeta resim yapıyor gibi yazılmaktadır. Bu durum ilerleyen yıllarda yazının tekrar sadeleştirilmesi fikrini ortaya çıkarmıştır.

4) Gök: Doğa veya tabiat anlamındadır.

5) Gök: Evren anlamındadır.¹⁶

Tabi ki yukarıda verilen beş anlamın dışında Gök'ün başka anlamları da mevcuttur. Ancak bir öz ve çerçeve çizmek açısından Prof. Dr. Feng Youlan göğün anlamını beşe indirgemıştır. Biz çalışmamız açısından ikinci anlamı ele alacağız. Hâkimiyet anlamında olan “Gök”, görünmeyen ve manevi boyutu olandır. İnsanların kaderinin Gök'ün elinde olduğuna inanılmaktadır. Çin, bazı dönemlerde dini anlamda Gök'ü tartışmıştır. Özellikle İlkbahar-Sonbahar (MÖ 770 - MÖ 476) ve Savaşan Beylikler (MÖ 475 – MÖ 221) döneminin sonucu olan “Büyük Sosyal Değişim (社会大变革)” dönemidir. Bu dönemin en önemli özelliklerinden biri dünya tarihinde nadir rastlanacak düşüne ve ekol zenginliğidir. Böylelikle uzun bir tarihi sürecin meyvesi diyebileceğimiz “Yüz Düşünce Ekolü (百家争鸣)” ortaya çıkmıştır.

Çin kültüründe Gök en yüce noktadır. Gök ve insan arasındaki ilişkiyi gerçek anlamda çözebilmemiz hem doğa bilimleri hem de beşerî bilimlerin Gök ve insan hakkındaki bilgilerinin harmanlanması ile mümkündür.¹⁷

Çin klasik eserlerinin kalbi olarak sayabileceğimiz Konfüçyüs'ün “Seçmeler (论语)” adlı eserinin birçok İngilizce çevirisinde Gök kavramının doğru anlamları ile çevrilmemiş olduğu kanaati ağır basmaktadır. Örneğin; Gök kavramı kimi zaman “God” kimi zaman “Heaven” kimi zamanda “Sky” olarak çevrilmiştir. Bu kanaatin oluşmasının en büyük nedenlerinden biri kültür ve inanç farklılıklarıdır.

“Seçmeler” adlı eserde *Gök* kavramı 26 kez geçmektedir. Bunlardan 8 tanesinde Tianxia (天下) ve Tianzi (天子) olarak geçmektedir. Geriye kalan 18 yerde ise Tian (天) ve Tianming (天命) olarak geçmektedir.¹⁸ Bu sayılara baktığımızda “Seçmeler”de Gök'ün kutsal anlamı ağır basmaktadır. Bu durum ise *Gök* kavramının Çin felsefesinde gerçek anlamından daha çok *kutsal* anlamında kullanıldığını ve kabul gördüğünü göstermektedir.

Çin kültüründe Gök kavramı felsefi, dini ve etik bir kavramdır. Bu üç alan arasında anlam ve mana olarak kesişim kümesi olsa da bu alanların farklı oldukları

16 Zhongguo Zhaxue Jianli Shi, <https://www.phil.pku.edu.cn/res/files/fengyoulan/chph/index.htm> 29.05.2018, sa. 01:09.

17 Yu, agm., s. 51.

18 Zheng Zhang (政张), Wenxiao Hu (文潇胡), “Lunyu zhong ‘Tian’ de Ying yi Tanxi (《论语》中“天”的英译探析)”, *Zhongguo Fanyi* (中国翻译), S. 6 (2015), s. 93.

noktalar da vardır. Gök denildiğinde “*Gök yolu (天道) - insan yolu (人道)*” ve “*Gök ve insan arasında uyum (天人合一)*” kavramları üzerinde durmak gerekmektedir. Burada dao (道) imi *yol* anlamına gelmektedir. Gök yolu, insan yolu, Gök ve insan (arasında) uyum, Çin düşünce ve inanç sisteminin vazgeçilmez parçası olmuştur. Bu durumu Çinli filozof Lao Zi (老子) şöyle anlatmaktadır: “*İnsan yeri, yer göğü, gök yolu, yol ise doğayı takip eder.*”¹⁹

Gök Kavramının Allah Kavramı Yerine Kullanılması

İslamiyet’in Çin’e girişi ile birlikte İslam dinine ait kavramların Çince karşılığını bulmak önem arz etmiştir. Özellikle “Allah” kavramı gibi isimlerin karşılığını tam anlamıyla vermek İslam inancının doğru ve net anlaşılması açısından oldukça önemlidir. İslamiyet’e ait bir kavramı Çince olarak anlamlandırmak ve ifade etmek kolay olmamıştır. Bu sadece İslamiyet için değil diğer dışarıdan Çin’e gelmiş tüm dinler için geçerlidir diyebiliriz. Çünkü Çin kültürü yüzyıllar boyunca kendi iç dünyasında yaşamıştır. Bu cümleyi daha somutlaştırmak isteyecek olursak bunun en güzel örneği hem fiziki hem de manevi geçişleri engelleyen Çin Seddi’dir. Çin Seddi ile birlikte Çin hem ticari ürünlerin geçişini hem de kültürel geçişleri bir anlamda kontrol altına almış böylelikle kontrollü bir geçiş sağlamıştır. Diğer bir örnek ise *Çinlilerin kendilerini dünyanın merkezinde görmeleridir*. Çin’in Çince ismi Zhongguo (中国) yani merkez ülke veya orta ülke anlamlarına gelmektedir. Çin düşüncesinde var olan Tianxia kavramını göğün altı, yeryüzü şeklinde çevirebiliriz. Birçok eserde göğün altında kastedilen yerin Çin olduğunu bilinmektedir. Sonuç olarak kendini merkezde gören ve diğer yaşam tarzlarını ve kültürlerini geç keşfetmiş olan bir kültürün İslamiyet’in kavramlarını çok hızlı bir şekilde Çinceye çevirmesini ve anlamca oturtmasını bekleyemeyiz. Çünkü İslam kültürü ile Çin kültürü arasında her ne kadar ortak nokta olsa da kültürel doku uyumsuzluğu her dönemde var olmuştur. Çalışmamızın bu bölümünde Çin’de hem eserlerde hem de Çin camilerinde bulunan Çince yazıtlarda “Allah” kavramının yerine kullanılan “Gök” kavramına örnekler vereceğiz.

“Gök” kavramının ilk kullanıldığı eserlerin başında Araplar ile yapılan Talas savaşında (751) esir düşen Du Huan (杜环) tarafından yazılan “Seyahat Notları (经行记)” adlı eser gelmektedir.²⁰ Du Huan yazmış olduğu eserde, Orta Asya,

19 Laozi, Daodejing, <https://ctext.org/daoism/zhs?searchu=%E4%BA%BA%E6%B3%95%E5%9C%B0%EF%BC%8C%E5%9C%B0%E6%B3%95%E5%A4%A9%BC%8C%E5%A4%A9%E6%B3%95%E9%81%93%EF%BC%8C%E9%81%93%E6%B3%95%E8%87%AA%E7%84%B6>, 22.05.2018, sa. 13:46.

20 Yi Wu (吴毅), “Du Huan Jingxingji ji Qi Zhongyao Jiazhi (杜环《经行记》及其重要价值)”, *Journal of Northwest University (Natural Science Edition)*, C 38/S. 6, 2008, s. 1029.

Batı Asya ve Kuzey Afrika güzergâhında toplam 12 ülke gezmiştir. Bu bölgelerde bulunan yiyecekten giyeceğe, günlük yaşamlarına kadar bilgiler vermiştir.²¹ Bu eserin Çin İslam tarihi açısından oldukça önemlidir. Bu eser, Çin’de İslam’a ait ilk yazılı bilgileri barındıran eserlerden biridir. Bundan dolayı bu eserde İslamiyet ve Müslümanlık anlatılırken “Allah” kavramının karşılığında ne kullanıldığı oldukça önemlidir.

Du Huan’ın eserinde Müslümanları anlattığı bölümde şu şekilde yazmaktadır:

“.....一日五时礼天”²² : “Beş vakit *Allah*’a ibadet ederler.”

“不食猪、狗、驴、马等肉，不拜国王、父母之尊，不信鬼神，祀天而已”²³ : “Domuz, köpek, eşek, at gibi hayvanları yemezler. Hükümdara secde (ibadet) etmezler; anne-babaya saygı gösterirler. Hayaletlere inanmazlar, sadece **Allah’a** ibadet ederler.”

Görüldüğü üzere Müslümanlar anlatılırken “Allah” kavramına karşılık “Gök” kavramı kullanılmıştır.

Tang Hanedanlığı döneminde yazılan diğer bir eser ise hem politikacı hem tarihçi kimliği olan Du You (杜佑) tarafından yazılan Tong Dian (通典) adlı eserdir. Bu eser içerik olarak oldukça zengin bir eserdir. Bu eserin Araplarla ilgili bölümünde yazan cümlelerde “Allah” kavramının karşılığı olarak “Gök” kavramının kullanılmış olduğunu görmekteyiz. Örneğin; “敬事天神”²⁴ “Allah’a saygılı olmak” ifadesinde eserde geçen “Tianshen (天神)” geleneksel Çin kültüründe “Gök(sel) Tanrı”, evreni elinde tutan güç anlamında kullanılmaktadır. Ancak İslamiyet’in Çin’e girişi ile birlikte bu kavramın *Allah* kavramı yerine kullanıldığını da görmekteyiz.

Tang döneminin resmi tarih kayıtları olan Eski Tang Tarihi ve Yeni Tang Tarihi’nde “Allah” kavramının karşılığı olarak “Gök” kavramı kullanılmıştır. Bu durum Song Hanedanlığı kayıtlarında ve eserlerinde de aynı şekilde devam etmiştir.²⁵ Bu durum esas itibarıyla bir kullanım alışkanlığı sonucunda devam ede gelmiştir.

21 Wu, agm., s. 1030.

22 Du Huan, Jingxingji, <https://ctext.org/suitang/zhs?searchu=%E4%B8%80%E6%97%A5%E4%BA%94%E6%97%B6%E7%A4%BC%E5%A4%A9>, 2.05.2018, sa. 16:13.

23 Du Huan, Jingxingji, (<https://ctext.org/suitang/zhs?searchu=%E7%BB%8F%E8%A1%8C%E8%AE%B0%20%E5%A4%A9> 2.05.2018, sa. 16:34.

24 Du You, Tongdian, <https://ctext.org/suitang/zhs?searchu=%E6%95%AC%E4%BA%8B%E5%A4%A9%E7%A5%9E>, 2.05.2018, 18:01.

25 Xiaochun Yang (晓春祥), *Yuan Ming Shiqi Hanwen Yisilan Jiao Wenxian Yanjiu* (元明时期汉文伊斯兰教文献研究), Zhonghua Shuju Chubanshe (中华书局出版社), Beijing 2012, s. 236.

Yuan Hanedanlığı dönemi Çin'i Moğolların yönettiği dönemdir. Moğolların dünya tarih sahnesinde en çok etkileşim içerisinde bulunduğu kültürlerden biri İslam kültürüdür. Birçok tarih kayıtlarına ve verilerine göre İslamiyet için acı sonuçları doğuran bu millet Çin'de tam tersi bir pozisyon almıştır diyebiliriz. Çünkü bu dönemde Müslümanlar (Araplar, Farslar ve Türkler) Çin'e akın akın girmiştir. Böylelikle daha sonraki dönemlerde oluşacak Huizu etnik grubunun temelini oluşturmuştur. Bu dönem de dahi halen "Allah" kavramı yerine "Gök" kavramı kullanılmaktaydı. Halen bu problem çözüme kavuşturulamamıştır. Bu döneme ait cami yazıtlarını incelediğimizde "Allah" kavramı yerine "Gök" kavramını göreceğiz. Konuyu Çin cami yazıtlarından derlediğimiz ifadelerle örneklendireceğiz.

Öncelikle Guangzhou şehrinde Çin'in ilk camisi olan Huaisheng (怀圣寺) camisi ile başlayalım. Cami 1343 yılında çıkan bir yangın sonucunda kullanılmaz hale gelmiştir. Bu tarihten yaklaşık yedi yıl sonra 1350 yılında tekrar inşa edilmiştir.²⁶ Bu cami yazıtında "Li tian zhu li (礼天祝厘)"²⁷ ifadesi "**Allah**'a dua etmek" anlamındadır. Görüldüğü üzere *Allah* kavramı *Gök* kavramı ile karşılanmıştır.

Diğer bir örneğimiz ise Quanzhou şehrinde bulunan Qingjing (清净寺) camidir. Bu cami, Kuzey Song Hanedanlığı döneminde 1009 yılında inşa edilmiştir. Yine aynı şekilde Yuan Hanedanlığı döneminde 1310 yılında yeniden inşa edilmiştir.²⁸ Bu camide de Huaisheng caminde olduğu gibi Çince yazıtlar vardır. Bu yazıtta "Qi jiao yi wanwu ben hu tian 其教以万物本乎天".²⁹ Bu ifadeyi şöyle çevirebiliriz: "Bu dinde her şeyin var oluşunda Allah vardır." Burada görüldüğü üzere "Allah" kavramı yerine "Gök" kavramı kullanılmıştır.

Yukarıda verdiğimiz örnekler dışında Çin'in diğer camilerinde *Allah* kavramının karşılığı olarak *Gök* kavramı kullanılmıştır. Bu durum uzun yıllar devam edegelmiştir. Hatta Ming Hanedanlığı dönemine geldiğimizde "Allah" kavramı yerine "Gök" kavramının kullanımının halen yaygın olarak devam ettiğini görmekteyiz. Bu kullanım yaygın olarak 1600'lü yıllara kadar devam etmektedir. Ancak zamanla Çin İslam entelektüel oluşumu Allah kavramı yerine Gök kavramının kullanılmasının çok doğru olmadığı kanaatine varmışlardır.

26 Zhongguo Yisilan Jiao Xiehui, agm., s. 85.

27 Yang, *age.*, s. 237.

28 Zhongguo Yisilan Jiao Xiehui, agm., s. 85.

29 Yang, *age.*, s. 236.

Gök Yerine Zhu veya Zhenzhu Kavramlarının Kullanılması

Gök kavramının, Çin inanç sisteminin en önemli kavramlarından biri olduğuna yukarıda değindik. Aynı şekilde İslamiyet'in Çin'e girişi ile birlikte İslam terminolojisinin Çinceye aktarılmasından çıkan doku uyumsuzluğunun da altını çizdik. Şimdi ise 1600'lü yıllara kadar Allah kavramı yerine Gök kavramının kullanılmasından sonra bu sıkıntıyı ortadan kaldıracak ve Allah kavramı yerine Zhu veya Zhenzhu kavramının kullanılmaya başlanması üzerine bir değerlendirme yapacağız. Değerlendirmemize geçmeden önce Zhu ve Zhenzhu kavramlarının kelime anlamlarına bakacağız.

Zhu kelimesinin birden fazla anlamı vardır. Biz burada konumuz açısından daha çok "Klasik Çince" sözlüğünden faydalanacağız.

Zhu (主):³⁰

- 1) Kandil, meşale (Fal yazıtlarındaki sembol anlamı)
- 2) Ev sahibi
- 3) Her şeyin sahibi
- 4) Hükümdar
- 5) Sorumlu, Yöneten
- 6) Savunan
- 7) Her şeyin temeli
- 8) Önemli olan

Zhen (真)³¹: İmin sözlükteki hemen hemen tüm anlamlarını dilimize "gerçek" olarak çevirebiliriz.

Zhenzhu (真主): Yukarıdaki *zhen* ve *zhu* imlerinin sözlük anlamlarını incelediğimizde "Allah" kavramının Çince olarak yazılan Zhenzhu (真主) kavramının anlamını "Gerçek Hâkimiyet Sahibi" olarak verebiliriz. Her şeyi yaratan, her şeyin sahibi anlamları ile birlikte "Gök" kavramının yerine Zhenzhu (真主) kavramının anlam ve mana açısından daha doğru bir kullanım olduğunu söyleyebiliriz.

30 Bianweihuibian (编委会编), Gudai Hanyu Zidian (古代汉语字典), Shangwu Yinshuguan Guoji Youxian Gongsi Chuban Faxing (商务印书馆国际有限公司出版发行), Beijing 2014, s. 1234.

31 Bianweihuibian, *age.*, s. 1198.

Allah kavramı yerine *Gök* kavramının kullanılması Tang Hanedanlığı döneminden (618-907) başlayarak yaklaşık 1600'lü yıllara kadar kullanılmaya devam etmiştir. 1500'lü yıllara gelindiğinde *Gök* kavramının yanı sıra “Her şeyin sahibi” anlamında “Zhu” imi kullanılmaya başlanmıştır. Böylelikle Zhu imi İslam eserlerinde görülmeye başlanmıştır. Bu ikili kullanım şekli 1600'lü yıllara kadar devam etmiştir. 1600'lü yıllardan sonra ise Zhu ve Zhenzhu kullanımı yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu kullanım aslında bir ekolün öncülüğünde olmuştur. Yukarıda bahsettiğimiz Çinli Müslüman entelektüel dünyası Çin İslam eserlerini öncelikle Çinceye doğru çevirme gayreti içerisinde olmuşlardır. Daha sonra yapmış oldukları çalışmalar kendilerinin eser vermesine ve Çinli Müslümanların kalemlerinden çıkan Çin İslam eserlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Gök kavramından Zhu ve Zhenzhu kavramlarının kullanıldığı yerleri eserler üzerinden inceleyelim. Öncelikle 1630 yılında Zhang Zhong (张中) tarafından yazılan “Keli Mo Jie (克里默解)” adlı eserde tamamen Zhu veya Zhenzhu kavramları kullanılmıştır. 1631 yılında Xue Pusheng (学圃生) tarafından yazılan “Keli Mo Jie Ba (克里默解跋)” adlı eserde sadece Zhenzhu kavramı kullanılmıştır. Daha sonra 1634 yılında Zhang Xin (张忻) tarafından yazılan “Qingzhen Jiao Kaoxu (清真教考序)” adlı eserde Zhu ve Zhenzhu kavramları kullanılmıştır. Son olarak; 1636 yılında Zhan Yingpeng (詹应鹏) tarafından yazılan “Qunshu Huiji Shiyi Ba (群书汇辑释疑跋)” adlı eserde Zhu kavramı kullanılmıştır.³² Hatta Zhan Yingpeng *Gök* kavramının kullanılmasında ihtiyatlı olunması uyarısında bulunmuş ve bu konuyu şöyle açıklamıştır:

“Yaratıcı, yer ve gök arasında ne varsa sahibidir. Tektir, görüntüsü (şekli) yoktur. Göğün ise görüntüsü (şekli) vardır. Her şeyin yaratıcısı Allah'tır. Benim dinimin yaratıcısı böyledir. Bundan dolayı yaratıcı gök değildir. *Gök* her zaman saygı görmüştür. Bundan dolayı *Gök* yaratıcı olarak anılmıştır. Ancak *Gök* yaratıcı değildir. *Gök*'e tapma gibi ifadeleri kullanılsa da burada *Gök* imi daima Yaratıcı manasında kullanılmıştır. *Gök* imine bakış açısında ihtiyatlı olunmalıdır.”³³

Çin İslam tarihinin ünlü entelektüellerinden bir kabul edilen Wang Daiyu (王岱舆) yazmış olduğu “Zhengjiao Zhenquan (正教真诠)” adlı eserde bu konuya şöyle değinmiştir:

“Yer-Gök bir saray gibidir. Her şey nizam ve intizam içindedir. Fakat bu sarayı inşa

³² Yang, *age.*, s. 240-241.

³³ Yang, *age.*, s. 241.

eden bir sahibi vardır. Bunun görülmesini engelleyen kim? Bildiğimiz saray gerçek saraydır. Sahibi gerçek sahibidir. Allah Allah'tır, Gök göktür. Günümüz insanı Gök'ü her şeyin sahibi görüyor. Bundan dolayı Gök'e ibadet, Gök'e inanmak anlamlarını alıyorlar.”³⁴

Yukarıda da görüldüğü üzere Allah kavramı yerine Gök kavramı kullanımının kalkması ve yerini Zhu veya Zhenzhu kavramlarına bırakması uzun bir sürecin sonunda gerçekleşmiştir. Yukarıdaki tarihlere baktığımızda; Gök kavramını hiç kullanmayan, bu kavramın yerine Zhu veya Zhenzhu kullanan ilk kişi Zhang Zhong olmuştur. Daha sonrası süreçte ise bu bir gelenek halini almış ve sonraki eserlere olumlu anlamda tesir etmiştir. Hatta yazılan bazı eserlerde niçin *Gök* kavramının kullanımın doğru olmadığı açıklamaları yapılmıştır.

Çalışmamızın bu bölümünde şunu belirtmeden geçmeyelim Allah kavramının Çinceye “Anlahu “(安拉胡) veya Anla (安拉)” şeklinde çevirileri de bulunmaktadır. Ancak bu çeviriler Allah isminin telaffuzu dikkate alınarak yapıldığı için konumuz açısından üzerinde durulmamıştır.

Sonuç

İslamiyet'in Çin'e girişi ile birlikte İslam dünyasına ait kavram ve değerlerin Çince tanımlanmasının yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu durum Tang döneminden itibaren başlayan uzun soluklu bir süreç olmuştur. Çünkü Çinliler tarih boyunca yerleşik hayatta kalmayı başarmış kadim bir millettir. Bu durumun olumlu yönleri olduğu gibi olumsuz yönleri de olmuştur. Olumlu yönü Çinliler binlerce yıldır kendi kültür ve medeniyetleri koruyarak ve üzerine koyarak günümüze kadar gelmiştir. Olumsuz yönü ise dış dünya ile çok iletişim halinde olamamışlardır. Tabi ki Çin bazı dönemlerde bu sınırları ortadan kaldırmış ve dış dünya ile üst düzey iletişim sağlamıştır. Özellikle Tang ve Yuan Hanedanlıkları Çin'in dış dünya ile iletişimin en üst noktalarda olduğu dönemlerin başında gelmektedir.

İslamiyet Tang Hanedanlığı döneminde Çin'e girmiştir. Yuan Hanedanlığı döneminde ise Çin sosyal ve kültürel yapısının bir parçası olmuştur. Tang döneminde Çin'e giren İslamiyet o döneme ait düşünce sistemi ile girmiştir. Bundan dolayı İslamiyet'e ait kavramların Çince olarak ifade edilmesinde sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Bu durumu dışardan geleni içeride olanlarla tanımlama yolu olarak izah edebiliriz. Bugün dahi teknolojik gelişmeler ile ortaya çıkan kavramların ikinci dile aktarılmasında ciddi sıkıntılar mevcuttur. Teknoloji belki bu kavramların yanlış

34 Yang, *age.*, s. 242.

kullanılmasını kaldırabilir ama din ve inanç bu durumu aynı rahatlıkta kaldıramaz.

“Allah” kavramı İslam dininin en önemli kavramıdır. Bu kavramın Çinceye doğru olarak aktarılması veya Çince karşılığının bulunması son derece önemlidir. Tang döneminde Çin düşünce ve inanç sisteminin en üst noktası kabul edilen “Gök” kavramı “Allah” kavramının karşılığı olarak verilmiştir. Bu daha sonraki dönemleri de etkisi altına almıştır. Ta ki 1600’lü yıllarda yapılan çalışmalar sonucunda “Gök” kavramının “Allah” kavramı yerine kullanılmasının doğru olmayacağını, bunun yerine “Allah” kavramının anlam ve muhtevasını daha doğru veren Zhu veya Zhenzhu kavramlarının kullanılmasının daha doğru olacağı eğilimi sonucunda Çin İslam eserlerinde ve sonraki yapılan çevirilerde Zhu veya Zhenzhu kavramları kullanılmıştır.

Çalışmamızda kullanımların yanlışlığı veya doğruluğundan ziyade İslamiyet’in Çin’e girişi ile birlikte “Allah” kavramı yerine kullanılmış olan “Gök” kavramının zaman içerisinde kullanımdan kalkması ve yerine Zhu veya Zhenzhu kavramlarının kullanılmaya başlanmasının süreci incelenmiştir. İslamiyet’in Çin’e girişi ile birlikte uzun yıllar alan bu sürecin sonunda “Allah” kavramının anlam ve manası daha iyi anlanmış ve anlatılmıştır. Böylelikle İslam dininin en önemli kavramının daha doğru bir kullanımı sağlanmıştır.

Kaynaklar

Broomhall, Marshall, *Islam in China: A Neglected Problem*, China Inland Mission, Singapore 1910.

Ceylan, Ertuğrul, “Çin Kaynaklarına Göre İslamiyet’in Çin’e Girişi”, *Current Research in Social Science*, C II/S. 2, 2016, s. 27-36.

Du Huan, Jingxingji, <https://ctext.org/suitang/zhs?searchu=%E4%B8%80%E6%97%A5%E4%BA%94%E6%97%B6%E7%A4%BC%E5%A4%A9>, 2.05.2018, sa. 16:13.

DuHuan,Jingxingji,<https://ctext.org/suitang/zhs?searchu=%E7%BB%8F%E8%A1%8C%E8%AE%B0%20%E5%A4%A9>, 2.05.2018, sa. 16:34.

DuYou,Tongdian,<https://ctext.org/suitang/zhs?searchu=%E6%95%AC%E4%BA%8B%E5%A4%A9%E7%A5%9E>, 2.05.2018, sa. 18:01.

FengYoulan,Zhongguo,ZhexueJianlishi,<https://www.phil.pku.edu.cn/res/files/fengyoulan/chph/index.htm>, 29.05.2018, sa. 01:09.

Gansu Sheng Minzu Yanjiu (甘肃省民族研究), *Xibei Yisilan Jiao Yanjiu* (西北伊斯兰教研究), Gansu Minzu Chuban She (甘肃民族出版社), Lanzhou 1985.

Gao, Z. & Li, Z., *Yisilan Jiao Zhongguo Musilin Shehui Xiandaihua* (伊斯兰教穆斯林社会现代化), Zongjiao Wenhua Chuban She (宗教文化出版社), Beijing 2013.

İnce Erdoğan, İnci, *Çin'deki Türk ve Müslüman Nüfusu*, Kırk Yayınevi, İstanbul 2015.

Jiu Tang Shu, <http://guoxue.lishichunqiu.com/shibu/mingshi/4450.html>, 26.04.2018, sa. 11:58.

Jiu Tang Shu, https://so.gushiwen.org/guwen/bfanyi_7024.aspx, 26.04.2018, sa. 11:38.

Laozi, Daodejing, <https://ctext.org/daoism/zhs?searchu=%E4%BA%BA%E6%B3%95%E5%9C%B0%EF%BC%8C%E5%9C%B0%E6%B3%95%E5%A4%A9%EF%BC%8C%E5%A4%A9%E6%B3%95%E9%81%93%EF%BC%8C%E9%81%93%E6%B3%95%E8%87%AA%E7%84%B6>, 22.05.2018, sa. 13:46.

Qiu, Shulin (邱树森), *Zhongguo Huizu Shi* (中国回族史), Ningxia Renmin Chuban She (宁夏人民出版社), Yinchuan 2012.

Ünal Chiang, Gonca, “Antik Çin’de “Gök” Kavramının Oluşumu: Ön-Qin Dönemi Dinsel İnançlarının Rasyonalizasyon Süreci”, *6. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı III (İlahiyat- Psikoloji -Tarih)*, Muş 2017, s. 47-58.

Yang, Xiaochun (杨晓春), *Yuan Ming Shiqi Hanwen Yisilan Jiao Wenxian Yanjiu* (元明时期汉文伊斯兰教文献研究), Zhonghua Shuju Chuban She (中华书局出版社), Beijing 2012.

Yi, Wu (吴毅), “Du Huan Jingxingji ji Qi Zhongyao Jiazhi (杜环《经行记》及其重要价值)”, *Journal of Northwest University (Natural Science Edition)*, C 38/S. 6, 2008, s. 1029-1033.

Yu, Wujin (俞吾金), “Ren Zai Tian Zhong, Tian You Ren Cheng (人在天中, 天由人成)”, *Academic Monthly* (学术月刊), C 41/S. 1, 2009, s. 45-51.

Zhang Zheng (张政), Hu Wenxiao (胡文潇), “Lunyu zhong “Tian” de Ying yi Tanxi (《论语》中“天”的英译探析)”, *Zhongguo Fanyi* (中国翻译), S. 6, 2015, s. 92-96.

Zhongguo Yisilan Jiao Xiehui (中国伊斯兰教协会), *Zhongguo Yisilan Jiao Jian Zhi* (中国伊斯兰教简志), Zongjiao Wenhua Chuban She (宗教文化出版社), Beijing 2011.